

Ι Ι Ι

ΙΔΕΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΥΠΕΚΦΥΓΕΣ

Θ' ασχοληθούμε τώρα με την αριστερά της αντίδρασης. Ονομάζω έτσι τους διανοουμένους εκείνους που - καθώς θα ιδούμε - δὲ θέλουν νὰ πάρουν φανερά τὴν ὄψη τοῦ ὑποστηρικτῆ τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος, μὰ κόβονται κι' αὐτοὶ γιὰ τὸ πολιτισμὸ (¹). Εἶναι συντηρητικοὶ γιὰ τὴν ἀγάπη τῆς Τέχνης. Δὲν τοὺς πιστεύω ὅλους ἀνείλικρινεῖς. Τοῦναντίον νομίζω πὼς μεταξύ τους ὑπάρχουν ἰδιοσυγκρασίες δημοκρατικῶν ἀνθρώπων μὲ προοδευτικὲς τάσεις, ἐκεῖνο ποὺ ἐκφράζουν στὴ Γαλλία μὲ μιὰ λέξη: *gérpublicain*. Ἀντιπροσωπεύουν ἐντελῶς τὸ μικροαστικὸ πνεῦμα, μὲ τὴν ἀγάπη τῆς ἡρεμίας, τοῦ καλοῦ ρομάντζου, τῆς αὐτονομίας τοῦ ἐργαζομένου ἀτόμου καὶ μερικῶν ὠραίων λέξεων. Ἀντιπροσωπεύουν μιὰ παράδοση μὲ κάποια εὐγένεια καὶ μιὰν ἀπόλυτη ἄρνηση νὰ νοιώσουν τὶς καινούριες συνθῆκες ποὺ δημιούργησεν ὁ κεφαλαιοκρατισμός. Μερικὲς φράσεις τους νομίζουν πὼς τὶς ἀπευθύνουν ἐναντίον τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας - ἐνῶ δὲν εἶναι παρ' αὐθόρμητη ἀντίδραση ἐναντίον τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης. Ἀντίδραση νὰ ποῦμε τῆς προηγούμενης φάσης τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος ἐναντίον τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐνας Duhamel, μὲ τὴν ἴδια ψυχρὴ σύνθεση, νοιώθει ἀπὸ ποῦ πραγματικὰ ἔρχεται τὸ χτύ-

(¹) Ὅπως ἀκριβῶς ὁ Χίτλερ, ἐχτὸς ἀπὸ τὴ βία.

πημα, και προς τα εκεί απευθύνει τή διαμαρτυρία του (²). Μπορεί να κάνει αυτή τή στιγμή πράξη άνώφελη. Τουλάχιστο όμως ξέρει γιατί πολεμάει και μπορεί, αύριο, μες στη γενική προσπάθεια για τήν άνύψωση του άνθρώπου, να διαβαστή με περισσότερη όρεξη. Άλλοι δέν τò νοιώθουν. Βλέπουν τόν έχθρό τους εκεί που δέν είναι - και γιαυτό δέν παραλείπουν να χαρίσουν μερικά καλά λόγια, σχεδόν επαινετικά, σε μορφές σοσιαλισμού όχι ξεπερασμένες, μα που ή μέθοδος των αυτή τή στιγμή δέ γίνεται γενικά δεχτή, και μάλιστα πολεμιέται, από κείνους που φρονούν πως δέν προσαρμόζεται στη σημερινή θέση του κεφαλαιοκρατισμού.

Στήν Ελλάδα νομίζω πως έξαιρετα εκφράζει τήν τάση που αναφέρω ένα μικρό βιβλίο του κ. Γ. Θεοτοκά με τόν τίτλο «Έμπρός στο Κοινωνικό πρόβλημα» (³). Τα επιχειρήματά του, κι' άλλου γραμμένα, κι' άλλου είπωμένα, είναι περίπου τò άπαντο αυτής τής πλευράς. Θα μου χρησιμέψη σχεδόν ως μοναδική αντίπαλη πηγή για τούτο τò τμήμα τής πολεμικής μου.

Θα μπορούσε να θεωρηθῆ πρώτα-πρώτα ύποπτο σημάδι τò ότι ο Θεοτοκάς, αφού διαπιστώση πως «κλονίστηκε ή πίστη όλων των τάξεων στο σημερινò κοινωνικό σύστημα», ρωτάει: «μπορεί να σωθῆ ο πολιτισμός μας;», και ζητά άπ' τόν αναγνώστη να πάρη γρήγορα θέση για τή Κομμουνιστική Έπανάσταση ή έναντίον της, γιατί αυτή παρουσιάζεται ως «άμεση λύση του προβλήματος». Η αιώνια μετατόπιση του όδοφράγματος! Όχι όφείλεις να ξεκαθαρίσης τή στάση σου απέ-

(²) Όπως στις *Scènes de la vie future* (1930) και τις *Querelles de famille* (1932)

(³) (Αθήνα, 1932). Δέν πρόκειται να κάνω έδώ βιβλιοκρισία. Άπαντά σε επιχειρήματα που θάθελα να τὰ θεωρήσω έντελώς άνόνομα.

ναντι στὸν κεφαλαιοκρατισμό, κυρίαρχο καὶ ἀφέντη ἀκόμη, ὄχι ὀφείλεις ν' ἀφήσης τὴ συνείδησή σου νὰ φωνάξῃ ὅσο μπορεῖ πιὸ δυνατὰ ἂν δέχεται τὰ ὑλικά καὶ τὰ ἠθικά ἀποτελέσματά του, μὰ νὰ προφυλάξῃ τὸν ... πολιτισμὸ ἀπ' τὸν ἐχθρὸ αὐτοῦ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Κι' ὅταν πιὸ κάτω - ἀφοῦ ὁ συγγραφέας μας ἐκφράσῃ τόσο ζωηρὰ τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὴν Ἐπανάσταση - μᾶς λέει πὼς θὰ «φτάσουμε ἐδῶ ἢ ἐκεῖ» (σὲ καταστάσεις ἐντελῶς ἀντίθετες πρὸς τὴν κεφαλαιοκρατικὴ ἀρχή), κάνει ὅλως διόλου τὴν ἐντύπωση πὼς προσθέτει ἄψυχες κουβέντες, χωρὶς προπαρασκευὴ - γιὰ τὴν πὼς θὰ φτάσουμε ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, μὲ ποιά θέληση, μὲ ποιά συνείδηση, μὲ ποιὸ συνειδητὸ ὑποβάσταγμα τῆς ἀντίθεσής μας - καὶ ποιάς ἀντίθεσης - πρὸς τὸ σημερινὸ κοινωνικὸ καθεστῶς; Δὲν θὰ εἶχα κἂν ἀναφέρει τὸ σημεῖο τοῦτο ἂν δὲ μοῦ φαινόταν χαρακτηριστικὸ ὀλόκληρης κατηγορίας ἀνθρώπων, ποὺ ποτὲ δὲν ἐπιχειροῦν ὑπεράσπιση τοῦ καπιταλισμοῦ, μὰ ποὺ τὸ μόνον ποὺ φαίνεται νὰ τοὺς ἀπασχολῇ εἶναι ἡ Ἐπανάσταση, ποὺ μόνον τοὺς κάνει νὰ ἐξανίστανται, νὰ γράφουν, νὰ θυμώνουν...

Κινδυνεύει ὁ Πολιτισμὸς. «Μὰ ὁ καπιταλισμὸς δὲν εἶναι πολιτισμὸς μας» (4). Ἄν εἶναι ἀληθινὴ αὐτὴ ἡ σκέψη, τότε ἡ συζήτηση θὰ ἦταν ἐντελῶς περιττή, ὅπως ἀποδείξαμε στὸ πρῶτο κεφάλαιό μας. Ὁ πολιτισμὸς τῶν αἰώνων καὶ τῶν ἐθνῶν δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ὑπερασπιστές. Οἱ ἀξίες ποὺ κάθε αἰώνας καὶ κάθε σύστημα προσθέτουν στὴν ἀνθρώπινη κληρονομία, ἔζησαν παρὰ τὶς ἐπαναστάσεις, τὶς ἀναστατώσεις, τὶς ἀνατροπές. «Κινδυνεύουν» κάθε φορὰ μόνον οἱ ἠθικὲς ἀξίες ποὺ ἀντιπροσωπεύουν οἱ προνομιούχοι κ' οἱ καταπιεστές, ἓνα κοινω-

(4) Αὐτ. σ. 42.

νικὸ καθεστῶς ποῦρχεται σὲ ἀντίφραση μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς ζωῆς καὶ μὲ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση. Καὶ κάτι ἄλλο: Πέφτουν κοινωνικὰ συστήματα γιὰ τὰ ἴδια πρόδωσαν τὶς ἠθικὰς ἀρχὰς μὲ τὶς ὁποῖες ξεκινούσαν καὶ πού ἀνταποκρίνονταν στὴν αἰώνια κατεύθυνση τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Θὰ τῶλεγα αὐτὸ γιὰ σήμερα: Ὁ οὐμανισμὸς πού γιὰ μιὰ στιγμή ἀγκάλιασε τὸ ἀστικὸ καθεστῶς, ὁ οὐμανισμὸς μὲ τὰ σύμβολά του Ἔνθρωπος καὶ Νοῦς, εἶναι σήμερα κάτι πού ἤρθε σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ οἰκονομικὸ καθεστῶς ὅπως ἐξελίχτηκε. Ὁ ἄνθρωπος, ὄχι πιά ἠθικὴ ἀξία, κυρίαρχη μὲς στὸν πολιτισμὸ μας, μὰ ἐμπόρευμα, ἄψυχος ἀριθμὸς - κι' ὁ χαρακτήρας του αὐτὸς ὀλοένα ὀξύνεται ὅσο προχωρεῖ ἡ τεχνικὴ πρόοδος. Μέθοδοι ἐφευρίσκονται γιὰ νὰ μπορῆ ν' αὐξήσῃ ἀκόμη περισσότερο ἡ μηχανικὴ τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας. Δὲν εἶναι μόνο ἡ μηχανή, ἡ Μηχανή, πού γίνεται θεός, λατρεία, μὰ προσπάθεια καθημερινή (προσπάθεια ἐπιτυχῆς) καταβάλλεται γιὰ νὰ χάσῃ κάθε ἴχνος πρωτοβουλίας, κάθε εἶδος ἀτομικότητας καὶ ψυχικότητας ἢ δουλειὰ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Τειλορισμὸς καὶ τὰ ἀνάλογα αὐτὸ ἐπιδιώκουν⁽⁵⁾. Μᾶζες στερημένες πιά καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐλάχιστου τῆς διανοητικότητας: τῆς διανοητικότητας τῆς δουλειᾶς τους. Ἄνθρωποι ἀποχαυνωμένοι ἀπὸ μηχανικὴ, ἐξαντλητικὴ προσπάθεια, χωρὶς μέσα καὶ χωρὶς ὄρεξη ν' ἀνυψωθοῦν. Ἄνθρωποι χωρὶς δουλειά, βυθισμένοι στὸ βούρκο τῆς ἄγνοιας καὶ τῆς φτώχειας, τὴν ἀκοῦν μὲ κάποιο χαμόγελο τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης τους. Καὶ τὴ λίγη ἐπαναστατικὴ σκέψη ποῦ μποροῦν κάπως νὰ νοιώσουν γιὰ τὸς μιᾶ γιὰ τὴ τιμιότητά τους, τὴν ἀξία τους ὡς ἀνθρώπων καὶ τὴν ἱστο-

(5) Κοίτα κεφ. I καὶ H. de Man, *La joie au travail*, 1930.

ρικὴν ἀποστολή τους, προσπαθοῦν μὲ κάθε τρόπο νὰ μὴ τὴν ἀφήσουν νὰ φτάσῃ ὡς σ' αὐτούς. Καὶ μένουν μᾶζα «ἐλεύθερων» ἀνθρώπων, στοὺς πέντε ἀνέμους τοῦ ἐμπορικοῦ συναγωνισμοῦ, θύματα τοῦ ἀτομικισμοῦ σας. «Αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς ποὺ θλίβεται (ὁ ἀστὸς) γιὰ τὴν καταστροφή του περιορίζεται γιὰ τὴν πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων σὲ μιὰ ἐκγύμναση ποὺ τοὺς κάνει μηχανές» (6).
Γιατὶ θυσιάστηκε ὁ ἄνθρωπος στὸ ἄτομο.

Πραγματικὰ ὁ καπιταλισμὸς, ἐλευθερώνοντας τὸ ἄτομο ἀπὸ ἐξωτερικὰ δεσμά, τοῦδωκε τὴ δύναμη νὰ καταχτήσῃ τὸν κόσμον. Ὁ καθένας μπορεῖ νὰ γίνῃ Ροκφέλλερ. Μὰ τὰ πράγματα εἶν' ἐδῶ. Ὁ καθένας πρῶτον δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ Ροκφέλλερ, κ' ἄς λείπουν τ' ἀστεῖα. Δεύτερον οἱ δυὸ-τρεῖς Ροκφέλλερ ὑπάρχουν εἰς βάρος ὄλων τῶν ἄλλων. Γιὰ ἓνα Ροκφέλλερ πόσα ἑκατομμύρια γυμνῶν ἀνθρώπων στὸ ἔλεος τῶν οἰκονομικῶν ἀνέμων! Πόσα ἑκατομμύρια... ἀποτυχημένων Ροκφέλλερ! Καὶ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἓνας μόνον ἄνθρωπος ἰδιοχτήτης ὄλων τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ στὶς διαταγές του, στὰ πόδια του, στὰ νεκροταφεῖα του, ὀλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα! (7). Μαζὶ μὲ τὴν ἀντίθεση ποὺ ἡ ἀτομιστικὴ ἀρχὴ ἔφερε στὴν οἰκονομία, τὴν ἀναρχία ἀντὶ γιὰ τὴν ἁρμονία—ἰδοὺ καὶ ἡ ἀντίφαση ὅπου ἔφερε ποδοπατώντας τὸν ἄνθρωπο γιὰ χάρη τοῦ οἰκονομικοῦ ἀτόμου. Πῶς ἄλλαξαν ὁμως οἱ καιροί! Ἄλλοτε, ὅταν ἀκόμη ἡ κρίση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος δὲν εἶχε ἐκδηλωθῆ τόσο ἔντονα, ὅταν ἡ εὐημερία ἦταν στὴν ἡμερησίᾳ διάταξη, χαμογελοῦσαν γιὰ τὴ σοσιαλιστικὴν ἀγανάχτηση καὶ συνιστοῦσαν μετριοπάθεια, γιὰ τὰ «ἰδανικὰ εἶναι ἀπραγματοποίητα». Τώρα ἡ οἰκονο-

(6) Μανιφέστο § 44.

(7) Ὁ «ὑπεράνθρωπος» τοῦ Νίτσε!

μικρή συζήτηση περιορίζεται, ή εϋημερία έχει κατεβάσει τ' αϋτιά. Καὶ παύει ὁ σοσιαλισμὸς νᾶναι ἀπραγματοποίητος, μόνο εἶναι βαρβαρότητα, μόνο δὲν ἔχει ἰδανικά, μόνο ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν οὐμανισμό μας. Γι' αὐτὸ ἐπιμένω στὸ ζήτημα. Γιατὶ ὁ καπιταλισμὸς εἶχε παρασύρει τὸν ἱστορικὸ διάλογο στὸ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο, καί, ὑποῦλα, τὸν μεταθέτει τώρα στὸ ἠθικὸ, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοί του - ἰδίως οἱ ἄκροι - ἐξακολουθοῦν ἀποκλειστικὰ τὴν ὕλική συζήτηση. Καὶ πρέπει νὰ μὴν ἐπιτραπῇ αὐτό. Πρέπει ν' ἀκούσουν κ' οἱ κουφοί, νὰ ἰδοῦν κ' οἱ τυφλοὶ πὼς ὁ οὐμανισμὸς εἶναι ἔννοια ἀντίθετη πρὸς τὸν καπιταλισμό, πὼς τοῦ οὐμανισμοῦ ἢ ὑπόθεσης βρίσκεται σὲ ἄλλα χέρια, σὲ ἄλλη κοινωνία - ὅπου γιὰ νὰ μπῆς ὁ μόνος τίτλος εὐγενείας ποὺ χρειάζεται εἶναι ὁ τίτλος τοῦ ἀνθρώπου. «Τὸ πρόσωπό σου εἶναι ὀργανωμένο ἀπ' τὸν πόνο, ὠχρὸ ἀπὸ τὴν πείνα, εἶναι ἀκόμη σὰν ἀποβλακωμένο ἀπ' τὴν ἄγνοια ἢ μαραμένο ἀπ' τὸ κακό. Μὰ τί μᾶς νοιάζει τὸ κακὸ παρελθόν; Ἔχεις ἀνθρώπινο πρόσωπο. Νὰ μπῆς! Μὲς σ' αὐτὰ τὰ δυὸ μάτια ὑπάρχει ἀνθρώπινη λάμψη. Νὰ μπῆς! Ἐδῶ εἶναι ἡ πολιτεία τῶν ἀνθρώπων» (8).

* * *

Κι' ἄς μὴ μᾶς εἰποῦν πὼς αὐτὲς εἶναι ἀντιλήψεις τοῦ «δυτικοῦ σοσιαλισμοῦ», τοῦ «εὐγενικοῦ» αὐτοῦ σοσιαλισμοῦ κι' ὄχι τῆς Γερμανο-ρωσικῆς βαρβαρότητας. Πρέπει νὰ ἔχουν διαβάσει τοῦλάχιστο τὸ *Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο* - μὰ ὀλόκληρο. Θὰ ἰδοῦν ἐκεῖ (§ 54): «Τὴν παλιὰ ἀστική κοινωνία, μὲ τὶς τάξεις της καὶ τοὺς ταξικοὺς ἀνταγωνισμοὺς της, θ' ἀντικαταστήσῃ ἕνας συνετα-

(8) Jaurès, Introduction στὴν "Morale Sociale", τοῦ Benoît-Malon (1894).

ρισμός ὅπου ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ καθενὸς θὰ εἶναι ἡ προϋπόθεση τῆς ἐλεύθερης ἀνάπτυξης ὅλων». Ὁ οὐμανισμός τοῦ Μαρξισμοῦ δὲν κάνει καμμιά ἀμφιβολία, γιατί δὲν ξεχωρίζει ἀπ' τὶς κοινές βάσεις τῶν σοσιαλιστικῶν θεωριῶν, τὸν ἄνθρωπο, τὴν οὐσιαστικὴ ἐλευθερία του, μὲ οἰκονομικὸ μέσο ἐπιδιώξεως του τὴν κοινωνικοποίηση τῶν μέσων παραγωγῆς. Κ' ἡ σύγχυση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ μὲ τὸν ἠθικὸν ὕλισμὸν εἶναι ἐντελῶς ἀσυγχώρητη, ὅπως θὰ δείξουμε παρακάτω.

Αὐτὴ τὴ διάκριση δυτικοῦ καὶ μαρξικοῦ σοσιαλισμοῦ τονίζει καὶ ὁ κ. Θεοτοκάς. Ἄγνοῶ τὸ σκοπὸ τῆς ἐπιχειρηματολογίας του. Ὁ κ. Θεοτοκάς δὲν εἶναι σοσιαλιστής, καὶ τὸ λέει. Τί σκοπὸ λοιπὸν ἔχει ἡ προσπάθεια νὰ ξεχωρίσῃ τοὺς σοσιαλιστὲς μεταξύ τους, ἀφοῦ δὲν εἶναι γιὰ νὰ παραδεχτῆ καμμιά ἀπ' τὶς ἀπόψεις τους; Ἐπειτα τί ὠφελεῖ τὴν ὑπόθεση τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος ἢ διάκριση; Εἶναι ἀλήθεια πῶς, ἂν δὲν ἔχει κανεὶς τὴν κακὴ θέληση νὰ θεωρήσῃ ὡς φιλολογία ἓνας μέρος τοῦ φυλλαδίου τοῦ κ. Θεοτοκά, θὰ δοκιμάσῃ κάποια δυσκολία μπροστὰ σὲ μερικὲς τὸ φράσεις: Ἡ Εὐρώπη ὀφείλει νὰ βραδίσῃ πρὸς μιὰ κοινωνικὴ δημοκρατία, πού θὰ στηρίζεται σ' ἓνα εἶδος κοινοκτημοσύνης τῶν μέσων παραγωγῆς. Λοιπὸν; Εἶναι σοσιαλιστής ὁ κ. Θεοτοκάς; Γιατὶ ἢ οἱ λέξεις δὲν ἔχουν καμμιά σημασία, ἢ κοινωνικὴ δημοκρατία καὶ κοινοκτημοσύνη τῶν μέσων παραγωγῆς σημαίνουν σοσιαλισμό. Τί ἀρνεῖται ὁ «ἀριστερὸς» αὐτὸς διανοούμενος στὸ σοσιαλισμό; Φοβοῦμαι πῶς τὸ μόνο πού τὸν ἀπομακρύνει ἀπ' αὐτὸν ἢ...εἶναι ὄρεξη τῆς πραγματοποίησής του. Γιατί, ἀφοῦ διαδηλώσῃ τὴν πίστη του σ' αὐτὲς τὶς λύσεις, πέρνει τὴ σοφὴ πρόνοια νὰ μᾶς προφυλάξῃ ἀπ' τὴν θέρληση νὰ ἐπιδιώξουμε ὅ,τι λέει, γιατί «πρέπει νὰ τὸ πάροουμε

ἀπόφαση πὼς τὸ μέλλον εἶναι ἄγνωστο» (9). Αὐτὸς ὁ πολέμιος τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ μᾶς ἐκμηδενίζει τὸ ρόλο τῆν ἀνθρώπινης θέλησης καὶ τῆς συστηματικῆς ἐπιδίωξης. Διαπιστώνει, προβλέπει, πιστεύει, μὰ ἀρνεῖται νὰ θελήσῃ, ἀρνεῖται νὰ δεχτῆ ἢ νὰ ὑποδείξῃ μιὰ μέθοδο. Ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι αὐτὴ ἡ θέληση κι' αὐτὴ ἡ μέθοδος.

Μὰ ἂν πάλι ἐπιστρέψουμε στὸ πρόβλημα τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ ἰδοῦμε πὼς δυστυχῶς ὁ κ. Θεοτοκᾶς ἔχει καταδικαστῆ ἄδικα σὲ κοινωνικὴ ἀντίδραση, γιατί πιστεύει πὼς ὁ κεφαλαιοκρατισμὸς συνδέεται μὲ ὠρισμένες ἀρχές πολιτισμοῦ, πού ὁ ἴδιος κουρέλιασε, πού ὁ ἴδιος ἤρθε σ' ἀντίθεση μ' αὐτὲς καὶ πού ὁ σοσιαλισμὸς συνεχίζει. Ν' ἀποφύγουμε κάθε παρεξήγηση: Ἔχει ὁ καθεὶς δικαίωμα νὰ μὴν πιστεύῃ στὸν οὐμανισμό. Ἔχει ὁ καθεὶς δικαίωμα νὰ μὴ θέλῃ τὴν κοινωνικὴ δημοκρατία. Ἄλλος μπορεῖ νὰ περιφρονῇ ὅλον τὸν πολιτισμὸ τῆς Ἀναγέννησης, νὰ τὸν καταριέται αἴφνης στὸ ὄνομα τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας. Ἄλλος μπορεῖ νὰ σκέπτεται προσωρινές οἰκονομικὲς λύσεις, διορθώσεις τῶν κακῶν τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ - ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς εὐημερίας ἀπλῶς, χωρὶς νὰ τὸν ἐνδιαφέρῃ ἡ κοινωνικὴ δημοκρατία, τὸ ἠθικὸ τῆς περιεχόμενου, ὁ οὐμανισμὸς. Μὰ ὅποιος - ἀκριβῶς ὅπως ὁ κ. Θεοτοκᾶς - σὰ διανοούμενος, ἐνδιαφέρεται (ἴσως μόνο) γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, καὶ ξεφεύγει ἀπ' τὸ δίλημμα, καὶ θολώνει τὰ νερά, κάνει ἔργο ἄκυρο στὴ βάση του, γιατί κοινοχτημοσύνη χωρὶς σοσιαλισμὸ καὶ οὐμανισμὸς μὲ κεφαλαιοκρατισμὸ εἶναι ἔπεα πτερόεντα.

Αὐτὴ ἡ βασικὴ πλάνη γιὰ τὸ νόημα τοῦ κεφα-

(9) Θεοτοκᾶς, σ. 48.

λαιοκρατισμοῦ, πού θ'ἄπρεπε νὰ προδίνη συγχρόνως καί ν' ἀντιπροσωπεύη τίς ἀνθρωπιστικῆς ἀξίες, ὁδηγεῖ στήν αἰώνια ἀνησυχία: "Ὅ,τι θέλετε οἰκονομικά, ἀκόμη καί κοινωνικοποίηση (10): "Ὅχι ὅμως, πρὸς Θεοῦ, νὰ «σπάση ἡ συνέχεια τοῦ πολιτισμοῦ», ὅπως δὲν θέλει ἴσως ὁ «δυτικὸς» (μὰ οὔτε αὐτὸν δεχόμεστε!), ἐπιδιώκει ὅμως ὁ Μαρξικὸς σοσιαλισμὸς.

Πρῶτα πρῶτα ἡ συνέχεια τοῦ πολιτισμοῦ δὲ σπά-
ζει ποτὲ ἀπὸ τίποτα, καθὼς τὸ ἀποδείξαμε. Ὡστε
ἀπ' αὐτῆ τὴν ἄποψη διάκριση τῶν σοσιαλιστικῶν διδα-
σκαλιῶν δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ (οὔτε κ' ἂν ἡ μία
διδάσκει πῶς μπορεῖ κ' ἡ ἄλλη πῶς δὲ μπορεῖ νὰ
ὑπάρξῃ τὸ περίφημο αὐτὸ σπάσιμο). Ἐπειτα ἡ διά-
κριση δυτικοῦ καί Μαρξικοῦ σοσιαλισμοῦ ἀνάλογα
μὲ τὸ «ἰδεολογικὸ τους περιεχόμενον» ἐλέγχεται ἀπό-
λυτα ἀνακριβῆς - ἀφοῦ καθορίσουμε πῶς συζητοῦμε
ὅλοι γιὰ τὸ νεώτερον σοσιαλισμό. Ἀπ' τὴν ἄποψη τοῦ
πολιτισμοῦ ὅ,τι εἶπαμε παραπάνω: Ἡ οὐμανιστικὴ ἰδεο-
λογικὴ ὄθησις τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι κοινὸ χτῆμα ὅλων
τῶν σοσιαλιστικῶν διδασκαλιῶν, καί διερωτᾶται κανεὶς
πῶς μποροῦσε νὰ γίνῃ ἄλλοιῶς. Ἄν ἄλλοι ἔδωσαν
περισσότερον τόνο στήν ἀνατομία τῆς καπιταλιστικῆς
οἰκονομίας (Κ. Μαρξ), τοῦτο ἔγινε γιὰτὶ ἔπρεπε ὁ
σοσιαλισμὸς νὰ περάσῃ στὸ στάδιο ἐπιστημονικῆς κρι-
τικῆς, ἂν ἄλλοι ἔδωσαν περισσότερο τόνο στήν ἐπα-
ναστατικὴ ταχτικὴ (Λένιν), ἂν ἄλλοι ἀσχολήθησαν
περισσότερον στήν ἐπεξεργασία τοῦ σοσιαλιστικοῦ ὑλι-
κοῦ καί τῆ σύνθεσής του, μὲ πολλὴν ἐπιμονὴ στὸ ἠθικὸ
περιεχόμενό του (Ζωρές), τοῦτο δὲν σημαίνει παρ' ὅτι

(10) Νὰ σημειωθῇ πάντως πῶς σ' αὐτῆ τῆ συντηρητικῆ ἀριστερᾷ ἡ
κοινωνικοποίηση εἶναι τὸ ἀρκετὰ πρωτότυπο στοιχεῖο, πού ἐμφανίζει ὁ κ.
Θεοτοκάς.

ὁ καθένας τους ἐκινήθηκε σὲ ἄλλην ἀτμόσφαιρα, σὲ ἄλλο περιβάλλον, μὲ διαφορετικὲς ἀπαιτήσεις. Ὁ Λένιν, ἐπαναστάτης καταδιωκόμενος ἀπ' τὸ Τσαρικὸν καθεστῶς. Ὁ Μάρξ φέροντας τὴν μεγαλοφυΐα του πρὸς τὴν κατεύθυνση πού χρειαζόταν (ἐπιστημονικοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ). Ὁ Ζωρὲς, ἐξελισσόμενος καὶ ἐλισσόμενος μὲς σὲ μιὰ κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία προοδευτικὴ. Τοῦτο δὲ σημαίνει πὼς ὁ σοσιαλισμὸς χάνει τὸ μοναδικὸ ἠθικὸ περιεχόμενό του. «Ὁ διαλεχτικὸς σοσιαλισμὸς, ἔλεγεν ὁ Ζωρὲς⁽¹¹⁾, συμφωνεῖ λοιπὸν μὲ τὸν ἠθικὸ σοσιαλισμό, ὁ γερμανικὸς μὲ τὸν γαλλικόν. Κ' ἡ ὥρα πλησιάζει ὅπου θὰ συμπέσουν καὶ θὰ ἐνωθοῦν σ' ἓνα καὶ μόνο σοσιαλισμὸ ὅλες οἱ ψυχές, ὅλα τὰ πνεύματα, ὅλες οἱ δυνάμεις κ' οἱ ἰκανότητες τῆς συνείδησης, κ' ἀκόμα ἡ ἀδελφικὴ χριστιανικὴ κοινωνία, ἡ εὐγένεια κ' ἡ πραγματικὴ ἐλευθερία τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος, καὶ ἡ διαλεχτικὴ τῶν πραγμάτων, τῆς ἱστορίας, τοῦ κόσμου».

Ὅποιος δὲ θέλει νὰ ἰδῆ τις διαφορὰς στὴ μέθοδο, προσπαθεῖ νὰ διακρίνη θεωρητικὲς ἀντιλήψεις. Μιὰ γιὰ πάντα λοιπόν: Ὁ νεώτερος σοσιαλισμὸς στηρίζεται ὀλόκληρος στὸν ἱστορικὸν ὕλισμό. Μὲ τὴ διαφορὰ πὼς ἐκεῖ πού οἱ ἀντικομμουνιστὲς θέλουν νὰ βροῦν ἀντίφαση, ἐμεῖς βρίσκομε συνέπεια. Ἀντίφαση ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ - οὐμανισμοῦ δὲν ὑπάρχει. Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς [τὸ δυνατώτερο ὄργανο πού βρέθηκε ὡς τώρα γιὰ τὴ μελέτη τῶν κοινωνικῶν φαινομένων] διδάσκει πὼς τὴν κατεύθυνση τῆς ἱστορίας τὴ δίνει ὁ οικονομικὸς ὀργανισμὸς τῆς κοινωνίας. Ἐπομένως δὲν εἶναι καμμιά ἀντίφαση ὅταν λέμε πὼς τὸ οὐμανιστικὸ ἰδα-

(¹¹) Les origines du Socialisme Allemand (1892) σ. 92.

νικὸ τὸ φέρνει ὁ σοσιαλισμὸς μέσα του, ἀναγκαστικά, γιατί προοιωνίζεται τὴν μελλοντικὴ κοινωνία, πὺ βγαίνει ἀπ' τὴ σημερινή καὶ πὺ ἔρχεται ἀκριβῶς γιὰ νὰ λύση τὶς ἀντιφάσεις τῆς σημερινῆς. Ἡ κίνηση πὺ ξεκινᾶ ἀπ' τὸ ἄτομο φτάνει στὸν ἄνθρωπο. Κι' ἂν γίνεται σύγχυση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ μὲ τὸν ἠθικό, ἔστω κι' ἂν ἐνισχύεται ἀπὸ ἐρμηνευτὲς τοῦ μαρξισμοῦ, δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι εἰς βάρος παρ' ἐκείνων πὺ κάνουν τὴν παρεξήγηση.

Τί μᾶς λένε; Ὁ δυτικὸς σοσιαλισμὸς εἶναι ἔτσι ὅπως ἰσχυρίζεστε. Μὰ ὁ κομμουνισμὸς εἶναι μυστικισμὸς τοῦ ὕλισμοῦ (12). Προσφέρει δυὸ Ταμποῦ: Τὴ Μηχανὴ καὶ τὴν Ὁμάδα, κι' αὐτὸ εἶναι τὸ ἅπαντο τοῦ κομμουνιστικοῦ πολιτισμοῦ, πὺ ἀποτελεῖ ἐξογκωμένη προέχταση τοῦ καπιταλισμοῦ. Καὶ ἔπεται συνέχεια μὲ ἐξαφανισμὸ τῆς ἠθικῆς ζωῆς, κοινωνία ἐντόμων κλπ. κλπ.

Ὅσον ἀφορᾶ τὸ μυστικισμὸ τοῦ ὕλισμοῦ, ἐφ' ὅσον ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς ἐννοηθῆ στὴν πραγματικὴ του ἔννοια, ὁ χαρακτηρισμὸς ἐκλείπει αὐτόματα. Ὅσο γιὰ τὰ ταμποῦ, βρισκόμαστε μπρὸς σὲ βαθειὰ παρεξήγηση. Ὁ σοσιαλισμὸς ξεκινᾶ ἀπ' τὸν μηχανισμὸ καὶ πέρα. Ἡ μηχανὴ καὶ ἡ ὁμάδα ἀποτελοῦν ὄχι θεότητες τοῦ σοσιαλισμοῦ μὰ τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ. Τὴ μηχανή, ὄργανο καταπίεσης αὐτὴ τὴ στιγμή (13), ὁ σοσιαλισμὸς τὴ θέλει ὄργανο γενικῆς εὐημερίας. Οἱ ἐργάτες καταράστηκαν τὴ μηχανὴ γιὰ τὸν ἐξαφάνισμα, γιὰ τὸν ἐξοργισμὸ στὴν ἀνεργία, γιὰ τὸν ἐξοργισμὸ καὶ τὴν χαρὰ τῆς δημιουργίας, γιὰ τὸν ἐξοργισμὸ στὴ θέση ζων-

(12) Θεοτοκᾶς, αὐτ. σ. 26 - 28.

(13) Οἱ κεφαλαιοκράτες εἶχαν μάλιστα στὴν ἀρχὴ τὴν ἀφέλεια νὰ πιστεύουν πὺ μὲ τὴ μηχανὴ θ' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν μπελᾶ τῆς ἐμπύχτης ἐργασίας.

τανῶν μηχανῶν. Αὐτὴ τὴ μηχανὴ ὁ σοσιαλισμὸς τὴ θέλει βάση τῆς εὐημερίας, μὲ τὴν οἰκονομία τῶν δυνάμεων ποὺ μπορεῖ νὰ δώσῃ (ἐνῶ στὰ χέρια τῆς κεφαλαιοκρατίας μόνο γιὰ χρηματικὴ οἰκονομία χρησίμευε). Καὶ τὴν ὁμάδα ὁ κεφαλαιοκρατισμὸς τὴ δημιούργησε. Μιὰν ἄψυχη ὁμάδα ἀποκλήρων, δυστυχησμένων. Σ' αὐτὴ θέλει νὰ δώσῃ ζωὴ ὁ σοσιαλισμὸς, δίνοντάς της πραγματικὴν πρωτοβουλία στὴν παραγωγή, προκαλώντας τὴν ἀμύλλα, καὶ χρησιμοποιώντας τὴ στὴν ἀνύψωση τοῦ ἀτόμου - ἀνθρώπου πιά. Τὰ ταμποῦ τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ εἶναι ἀπλᾶ ὄργανα γιὰ τὸ σοσιαλισμό.

* * *

* Ἄλλο: Μὰ μπορεῖς νὰ δεχτῆς τὴν *πάλη τῶν τάξεων*, ποὺ εἶναι ὁ... νόμος τῆς Ζούγκλας; Ἡ παντοτεινὴ ἀλλαγὴ τῶν ζητημάτων - ποὺ ἐγὼ ὀνομάζω μόνο παρεξήγησι! Θέλουν νὰ πιστευτῆ πὼς ὁ σοσιαλισμὸς εἰσάγει τὸ νόμο τῆς Ζούγκλας, τὴν *πάλη τῶν τάξεων* στὴ ζωὴ τῶν κοινωνικῶν, στὴ ζωὴ τῆς αὐριανῆς κοινωνίας. Φαντάζομαι πὼς λίγοι εἶναι ποὺ παρασύρονται σ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, μὰ γι' αὐτοὺς τοὺς λίγους:

Ὁ σοσιαλισμὸς δὲν διδάσκει μὰ διαπιστώνει τὴν *πάλη τῶν τάξεων*. Διαπιστώνει, ἴσως σχηματικὰ, πὼς «ὅλη ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ὡς σήμερα εἶναι ἱστορία *πάλης τάξεων*». (*Μανιφέστο*. § 2). Καὶ τὸ φαινόμενο αὐτό, γενικό, γενικώτατο, ἀπλοποιήθηκε σήμερα, στὴν ἀστικὴ κοινωνία, τόσον ὥστε στὴν κονίστρα νὰ μὴν ἐμφανίζονται *grosso modo* παρὰ δύο τάξεις, ἢ μιὰ ὑπερασπίζοντας τὰ ἀγαθὰ της, ἢ ἄλλη φορέας τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης (κι' ὄχι ἀπλᾶ ἀγωνιζόμενη γιὰ μερικὰ ἀγαθὰ). Καὶ τὴν κοινωνία, ποὺ φέρνει ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις καὶ θέλει ὁ σοσιαλισμὸς, τὴ θέλει ἀκρι-

βῶς χωρὶς τάξεις. Ἐπομένως ἂν γιὰ νόμο τῆς Ζούγκλας γίνεται λόγος, ὁ νόμος αὐτὸς ὑπῆρχεν ὡς τώρα, κ' ὁ σοσιαλισμὸς θέλει νὰ τὸν ἐξαφανίσῃ - ὄχι ρομαντικά, μὰ διαπιστώνοντας πὼς ἡ αὐριανὴ κοινωνία ποὺ διαδέχεται τὴ σημερινὴ θὰ εἶναι ἀναγκαστικὰ χωρὶς τάξεις. Πῆγα νὰ πῶ «ὄπερ ἔδει δεῖξαι». Μὰ δὲν ξεχνῶ πὼς οἱ ἀντίπαλοι, ἐπειδὴ ξέρουν τὴν ἀπάντησιν αὐτῆ, μεταθέτουν - πάλι, πάντοτε! - τὴ συζήτησιν σ' ἄλλο ἐπίπεδο, στὴ μέθοδο δράσης. Καὶ λένε: Θεωρητικά, βέβαια πρέπει νὰ δεχτοῦμε πὼς ἂν κάποιος εἶναι (στὴν οὐσία του) ἐνάντιος στὴν πάλῃ τῶν τάξεων εἶναι ὁ σοσιαλισμὸς. Μὰ πρακτικὰ διδάσκει τὴ βία, τὴν ἐπανάστασιν.

Ἐπὶ ὑπάρχει μιὰ κάποια σύγχυσις κ' ἐδῶ. Γιατὶ οἱ δύο λέξεις δὲν εἶναι ταυτόσημες. Ἐπανάστασις σημαίνει, στὴ γενικότητά της, ριζικὴν ἀλλαγὴν. Κατὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει σοσιαλισμὸς μὴ ἐπαναστατικὸς, ἀφοῦ ζητεῖ ὁπωσδήποτε μιὰ βασικὴ ἀλλαγὴ, τοῦ τρόπου τῆς παραγωγῆς καὶ διανομῆς τῶν ἀγαθῶν. Ἐξελιχτισμὸς, ριζοσπαστισμὸς κλπ. ξεχωρίζουν ἀπ' τὸ σοσιαλισμὸ κατὰ τοῦτο: ὅτι νοιώθουν κ' ἐπιδιώκουν τὴ διόρθωσιν τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, μὰ δὲν ἔχουν τὴν ἔννοιαν, τὸ σκοπὸ μιᾶς κατάληξιν σὲ ριζικὴν ἀντίθεσιν. Ἡ πραγματικὴ αὐτῆ σημασία τῆς λέξεως ἐπανάστασις, ποὺ ἀναπτύχθηκε ἄλλοτε ἀπ' τὸν Λασάλ, δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸ πραξικόπημα⁽⁴⁾, τὴν ἔνοπλη ἐξέγερσις, τὴ βία. Τοῦτο βέβαια δὲ σημαίνει πὼς ἡ βία εἶναι ἐξοστρακισμένη ἀπ' τὴ σοσιαλιστικὴ θεωρία. Μὰ ἐπειδὴ ἀφορᾷ μόνον τὴ μέθοδο γιὰ τὴν ἐπικράτησιν, γίνεται ἢ δὲ γίνεται δεχτὴ, ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο ἢ ὄχι, ἀνάλογα

(4) Πρόκειται πάντως γιὰ πολιτικὸ πραξικόπημα, δηλαδὴ γιὰ τὴν κατάληψιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας μὲ τὸ σκοπὸ τῆς σοσιαλιστικοποίησης. Οἰκονομικὸ πραξικόπημα δὲν νοεῖται.

μὲ τὶς ἱστορικὲς ἐποχὲς. Στὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴ Γαλλικὴν Ἐπανάσταση, θεωροῦσαν γενικὰ τὴ βία σὰν ἀπαραίτητο μέσο. Ἡ πείρα τοῦ 1789, ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀστικῆς Ἐπανάστασης ἦταν πρόσφατη. Καὶ τόσα πραξικοπήματα γίνηκαν μὲς στὸν ΧΙΧον αἰῶνα, τόσο εὐκόλα στήνονταν τὰ ὁδοφράγματα, στὴ Γαλλία ποὺ ἦταν ὁ πολιτικὸς ὁδηγός. Οἱ ἱστορικοὶ ὄροι ἄλλαξαν, ἡ ἐπιστημονικώτερη μορφή τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπαιτοῦσε ὄχι ἀποφασισμένους ἀνθρώπους μὰ ἀντικειμενικοὺς ὄρους κατάλληλους γιὰ τὴν ἀλλαγὴ. Ἐξ ἄλλου προχωρεῖ ἡ ἐξέλιξη τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ καὶ αὐξάνει ἡ ἀριθμητικὴ δύναμη τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ βία, ἀπωθούμενη θεωρητικά, φαίνεται καὶ στὴν πραγματικότητα ἀκατάλληλη. Ἀκόμη καὶ περιττή, ἐκεῖ ἰδίως ὅπου ἐλπίδες ἐμφανίζονται καλύτερης ἐξέλιξης τῶν πραγμάτων. Ὑπάρχουν μάλιστα χῶρες ὅπου τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας (ποὺ συμπίπτουν μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, τὴν αὕξηση τοῦ προλεταριάτου, τὴ διάδοση τοῦ σοσιαλισμοῦ), μὲ τὴ σύμπνοια τοῦ προοδευτικοῦ κόσμου πάνω σὲ ὠρισμένα συνθήματα, ἔδωσε ἐλπίδες πὼς μποροῦσε ὁ σοσιαλισμὸς νὰ ἐπικρατήσῃ «σὰ σιωπηλὴ βλάστηση» μὲς στὴ δημοκρατία. Αὐτὸ εἶχε συμβῆ στὴ Γαλλία, τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ περασμένου αἰῶνα.

Πραγματικά, θεωρητικά, ὁ σοσιαλισμὸς δὲν παρουσιάζεται παρὰ ὡς συνέχεια, ὡς ὁλοκλήρωση τῆς Δημοκρατίας. Ἡ ἀστικὴ δημοκρατία εἶναι πολιτικὴ. Γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ τὸ ζήτημα εἶναι, ὅπως ἔχει παρατηρηθῆ, νὰ γίνῃ, ὅπως καὶ πρὶν, ἀπόλυτος συνταυτισμὸς τῆς πολιτικῆς μὲ τὴν οἰκονομικὴ μορφή, συγχώνευση τῶν δύο στοιχείων. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ καταφύγουμε στὸν Ζωρὲς γιὰ νὰ βροῦμε λαμπρὴ δικαιολογία αὐτῆς τῆς

ἄποψης. Ὁ Μὰρξ ἀρκεῖ. Ἡ μελέτη τοῦ Μὰρξ πείθει πὼς ἂν ἀρκετοὺς σαρκασμοὺς χάρισε στὴν ἀστική δημοκρατία, τοῦτο ἦταν γιὰ τὴν ἀντίφραση ποὺ περιέχει. Ὁ μαρξισμὸς δὲν παύει γιὰ τοῦτο νᾶναι στὴν οὐσία του δημοκρατικός. Ὁ κ. Rossi, ποὺ τώρα τελευταῖα ἔγραψε μερικὰ πολὺ σοφὰ ἄρθρα πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα ⁽¹⁵⁾, διατυπώνει ἔτσι τὰ πορίσματά του: «Τὸ πᾶν, μὲς στὸν μαρξικὸ σοσιαλισμό, μᾶς φέρνει στὴ δημοκρατία. Δημοκρατικὴ εἶναι ἡ ἀντίληψή του τῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνίας. Δημοκρατικός εἶναι ὁ δυναμισμὸς τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης, μὲ τὶς σχέσεις τῆς ἀνάμεσα στὸ βάθος τῆς κοινωνικῆς μεταμόρφωσης ποὺ ἐπιδιώκει καὶ τὴν ἔχταση τῆς ἀνθρώπινης μᾶζας ποὺ εἶναι ἀντικείμενο καὶ ἐργάτης τῆς. Μὲ τὴν ἀναγκαῖα σχέση τῆς χειραφέτησης τοῦ προλεταριάτου καὶ τῆς χειραφέτησης ὅλης τῆς κοινωνίας, ποὺ πραγματοποιεῖται μ' αὐτὴ τὴν ἐπανάσταση. Δημοκρατικός εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀφοῦ πηγαίνει πρὸς μίαν ὁμοιογενῆ κοινωνία ὅπου οἱ τάξεις θὰ ἔχουν ἐκλείψει. Ἡ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση, τέλος, εἶναι δημοκρατικὴ γιὰτὶ εἶναι ἐπανάσταση τῆς μεγάλης πλειοψηφίας βασιζόμενη ὄχι μόνο στὸν ἀριθμὸ, μὰ στὴν ἀντικειμενικὴ ἀναγκαιότητα μιᾶς ριζικῆς ἀλλαγῆς τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, καὶ στὴ συνείδηση αὐτῆς τῆς ἀναγκαιότητος» ⁽¹⁶⁾. Βέβαια οἱ θεωρητικοὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ πίστευαν σὲ κάποια ὅρια τῆς δημοκρατικῆς προόδου. Γι' αὐτὸ καὶ διατήρησαν τὴν πιθανότητα τοῦ πραξι-

⁽¹⁵⁾ Μὲ τὸν τίτλο *Marxisme 1933*, στὸ περιοδικὸ *Monde*, Μάρτιος - Ἀπρίλιος 1933.

⁽¹⁶⁾ Ἐξαναθυμίσουμε πὼς δημοκρατικὴ οὐσία δὲ σημαίνει κοινοβουλευτισμὸ, δὲ σημαίνει οὔτε αὐτὸ τὸν ἄγονο φιλελευθερισμὸ, ποὺ ἔπαψε νὰ ἔχη περιεχόμενο.

κοπήματος μὲς στὶς ἀρχές τους. Ἡ σημασία του γίνεται ἀντιληπτή, νομίζω, μὲ τὴν ἀκόλουθη σκέψη.

Ἡ ἔννοια τῆς Δημοκρατίας, «ποὺ εἶναι κίνηση», δὲ μπορεῖ θεωρητικὰ παρὰ νὰ ὀδηγῆ στὴν ὀλοκλήρωσή της, δηλαδή στὸ σοσιαλισμό. Μὰ στὴ δημοκρατία ἡ κοινωνικὴ δύναμη ποὺ διαθέτει τὴν περισσότερη ἰσχὺ εἶναι ἡ κεφαλαιοκρατία. Ὅπως ἔχει εἰπωθῆ: ἡ δημοκρατία μπορεῖ νὰ εἶναι πολιτικὰ ἀριστερά, οἰκονομικὰ ὅμως εἶναι δεξιά. Φτάνοντας λοιπὸν σ' ἓνα ὠρισμένο σημεῖο τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξέλιξης, ἡ δημοκρατία σταματᾷ, κάνει βῆμα σημειωτόν, δὲ μπορεῖ νὰ προχωρήσῃ, γιατί εἶναι τὸ κέντρο μιᾶς διελκυστίνδας ἀνάμεσα στὴν ἐπανάσταση καὶ στὴ συντήρηση. Δὲ μπορεῖ νὰ πάῃ πρὸς τὸν προορισμό της γιατί τὴν κρατᾷ τὸ βᾶρος τῆς ἀντίδρασης. Στὸ σημεῖο αὐτὸ παρατηρεῖται τὸ ξέφτισμα τῆς δημοκρατίας, ἡ ἐπίθεση ἀπ' ὅλες τὶς μεριές, ἡ πολυθρόνητη κρίση τῆς δημοκρατικῆς ἐξουσίας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ζήτημα ἂν μπορῆ ν' ἀποφευχθῆ μιὰ ἔντονη ἐπέμβαση - ἢ ἀριστερὰ ἢ δεξιά. Ὡς σύγχρονη λύση τῆς δημοκρατικῆς ἀντίφρασης παρουσιάζεται - δυστυχῶς - τὸ πραξικόπημα. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1871 εἶχεν εἰπῆ ὁ Μάρξ: «Ἐλπίζουμε νὰ μπορέσουμε νὰ κάνουμε νὰ θριαμβέψουν τὰ δίκαιά μας μὲ νόμιμο τρόπο, μὲ Νόμους τοῦ Κοινοβουλίου. Μὰ τότε θὰ ἐπαναστατήσῃ ἡ ἀριστοκρατία, οἱ κεφαλαιοκράτες» (17). Καὶ κανένα, πιστεύω, δὲν θὰ ἐκπλήξω ἂν σημειώσω πὼς - δυστυχῶς πάλι - ὡς σήμερα, στὸ τέλος τῆς ἐξέλιξης τῆς δημοκρατίας τὸ πραξικόπημα ἐμφανίστηκε ὄχι ἀριστερὰ μὰ δεξιά. Ποιὸς φταίει; Σ' αὐτὸ θᾶπρεπε ν' ἀπαντήσουν οἱ «φιλελεύθεροι ἀριστεροὶ» Θᾶπρεπε σὲ τοῦτο τὸ σημεῖο νὰ γινόταν κάποιος

(17) Ἐναφ. στὸν E. Vandervelde, αὐτ. σ. 218.

«ἔλεγχος τῆς συνείδησης» τῶν φιλελευθέρων, γιὰ νὰ ἰδοῦν μήπως, ὄλο μιλώντας γιὰ πρόοδο καὶ γιὰ ἐχθρούς τοῦ πολιτισμοῦ, ἐνισχύουν τοὺς πραγματικοὺς ἐχθρούς τῆς προόδου, γιὰ νὰ μὴν ἐνισχύσουν τοὺς ὑποθετικοὺς ἐχθρούς τοῦ πολιτισμοῦ. Ἴδου ὁ τελευταῖος καρπὸς τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν τῶν φιλελευθέρων: ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ ξεσκίζει τὰ ἰδανικά τους, ποὺ κάνει θεὸ τὴ βία, μόνιμο πολίτευμα τὴ δικτατορία, κι' ἀποτελεῖ τὴ μόνη πραγματικὴ βαρβαρότητα.

Ὅνόμασα τὸ φασισμό. Τὸ βαθμὸ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ὀπαδῶν του τὸν ξέρουμε: Πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ξένου τύπου ὁ κ. Γκαϊριγκ, Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν τῆς Γερμανίας, δήλωσε: «Κάθε ἄντρας τῶν ταγμάτων ἐφόδου κατεβάζει τὸ βλέμμα του στὸν καθηγητὴ Ἀϊνστάϊν μὲ αἴσθημα φυλετικῆς ἀνωτερότητας» (18). Γνωρίζουν πὼς στὸν φασισμό ἢ βία δὲν εἶναι μέσο μὰ αὐτοσκοπὸς (χιτλερικὸ τραγοῦδι: φτύνουμε τὴ δημοκρατία, φτύνουμε τὴν ἐλευθερία). Ὅπως αὐτοσκοπός, καὶ ὄχι μεταβατικὸ διάστημα, εἶναι ἡ δικτατορία. Δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ κοινωνικὴ τάξη ποὺ ἐπιχειρεῖ τὴν ἐξάλειψη τῶν τάξεων, μὰ γιὰ ἓνα μπουλοῦκι ἀνθρώπων (κάθε καρυδιᾶς) ποὺ δὲ μποροῦν νὰ ὑπάρξουν παρὰ ὡς αὐθαίρετα κυρίαρχη ὁμάδα. Καὶ μὲς σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση δὲν ὑπάρχει διέξοδος πρὸς τὴν ἐλευθερία, ἀφοῦ ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση τοῦ φασισμοῦ προϋποθέτει μόνιμα, ὡς βάση, τὴ βία. Ἐνας μεσαίωνας, στημένος ἐκεῖ ὡς ἐμπόδιο στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη, ἓνας μεσαίωνας χωρὶς οὔτε κἄν δόγμα.

* *

Οἱ παλιοὶ συντηρητικοὶ φιλελεύθεροι, ἔτσι ἢ ἄλλω-

(18) Περιοδικὸ Lu τῆς 31 Μαρτίου 1933, σ. 2.

λοιῶς, πέρασαν στὴν ἀντίδραση, δεχόμενοι καὶ τὴν ἄκρα μορφή της, τὸ φασισμό. Ἐκεῖνοι ὅμως ποὺ ἡ ἐλευθερία ἐξακολουθεῖ ν' ἀποτελῇ ἀπασχόλησή τους, φανερὰ ἐκφράζουν τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὸ βίαιο αὐτὸ σύστημα. Νομίζω πὼς εἶναι καιρὸς ν' ἀποχτήσουν κάποιαν ὀξυδέρκεια. Καὶ νὰ ἴδουν πὼς πραγματικὰ ὑπάρχει ὅπως εἶπαμε ἓνα σημεῖο ὅπου ἡ δημοκρατία προδίνεται ἀπ' τοὺς ἰδρυτές της, γιατί αὐτοὶ δὲ θέλουν νὰ πάη πρὸς τὸν προορισμό της, ἐνῶ τὸν προορισμὸ αὐτὸ τῆς δημοκρατίας τὸν ἐκπροσωποῦν ἄλλοι. Δημοκρατία, οὐμανισμός, ἐλευθερία - εἶναι σήμερα ἐμβλήματα ἀντικαπιταλιστικά.

Ἐπάρχει μιὰ δεύτερη διαπίστωση: ἡ βία εἶναι πιά κοινὸ μέσο τῆς ἀντίδρασης, ἀπαραίτητο τῆ στιγμῆ ποὺ νοιώθει τῆ Δημοκρατία ἔτοιμη νὰ πηδήσῃ πρὸς τὴν ὀλοκλήρωσή της. Οἱ φιλελεύθεροί μας καμώνονται πὼς δὲ βλέπουν τὸν κίνδυνο ἐκεῖ ὅπου πραγματικὰ ὑπάρχει. Καὶ ἀρκοῦνται νὰ πολεμοῦν πρὸς τὴν ἀντίθετη πλευρά. Μὰ αὐτὴ ἡ πλατωνικὴ ἀντίθεση πρὸς τὴ βία, ὡς *minimum*, ποὺ δὲ θέλει ὁ σοσιαλισμός, μὰ ποὺ θεωρεῖ ἴσως χρήσιμη γιὰ νὰ βοηθήσῃ μιὰ φυσιολογικὴ μετάβαση, δὲν ἐνισχύει τὴν ἀντίδραση, δὲν τῆς δίνει ὅπλα ἐναντίον τῶν «ἐχθρῶν τοῦ πολιτισμοῦ»; Θὰ παίζεται λοιπὸν διαρκῶς τὸ παιχνίδι μιᾶς ὀπλισμένης μειονότητας ποὺ θὰ γίνεται κύρια τῆς κρατικῆς μηχανῆς, γιατί οἱ δημοκρατικὲς δυνάμεις δὲ θ' ἄχουν τὴν ἀναγκαῖα θέληση καὶ σύμπνοια γιὰ ν' ἀντιταχθοῦν;

Δυὸ παλιὲς δημοκρατίες ἀντιστέκονται ἀκόμη μὲς στὴν Εὐρώπη. Ὡραῖα! Μὰ δὲ βλέπουν πὼς κι' αὐτὲς βρίσκονται στὸ βῆμα σημειωτόν, πὼς ὁ φασισμὸς ἀπ' ἔξω ἐπηρεάζει τὴν πολιτικὴ τους, πὼς βρίσκονται κι' αὐτὲς μπλεγμένες στὸ παιχνίδι τοῦ φασισμοῦ; Ἐπειτα οἱ

ἴδιες αὐτὲς εἶναι καθαρὰ κεφαλαιοκρατικές. Τὸ πρόβλημα τῆς διαδοχῆς ὑπάρχει κ' ἐκεῖ. Μὲ ἐλπίδες ἀκόμη εἰρηνικῆς ἐξέλιξης, μὲ ἀπλῆ «διακοπὴ τῆς νομιμότητος». Τίποτα ὅμως δὲν ἐξασφαλίζει τὴν δημοκρατικότητα αὐτὴ γὰρ τῆ στιγμῆ πού τὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα φανερὰ θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ πάρουν τὴν ἐξουσία.

Μὰ ἡ Ἑλλάδα; Εἴμαστε ὅλοι σύμφωνοι νομίζω πὼς συζητοῦμε στὸ διεθνὲς ἐπίπεδο. Γιατί, ἀλλοιῶς, διάφορα θὰ ἐκθέταμε τὰ καθαρὰ κοινωνικὰ ζητήματα.

Μὰ ἡ Ἑλλάδα ζῆ ἀναγκαστικὰ μὲ τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ἔξω, στὰ γενικὰ προβλήματα ζῆ παράγωγη ζωῆ.

Ἀπόδειξη ἡ μεγάλη ἔνταση τῆς ἀντίδρασης στὸν τόπο μας, παρ' ὅλον ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξή μας δὲ μᾶς ἔφτασε στὸ σημεῖο τῆς διαδοχῆς. Ἐξ ἄλλου ὅταν μιλοῦμε γιὰ γενικὰ ρεύματα, ἐθνικὲς διακρίσεις δὲ μπορούμε νὰ κάνουμε παρὰ γιὰ μερικὲς εἰδικὲς ἐκδηλώσεις. Κι' ἐνῶ ἡ οἰκονομικὴ ἀναρχία, ὁ ἐθνικισμός, οἱ κίνδυνοι πολέμου μεγαλώνουν ἔξω, κ' ἡ ἀντίδραση καμαρώνει κ' ἐδῶ, ἐμεῖς συγκρίνουμε τὴν Ἀγγλία πρὸ 30 ἐτῶν μὲ τὴ Ρωσία τὶς πρῶτες μέρες τῆς Ἐπανάστασης. Ἐκεῖ ἐλευθερία καὶ πολιτισμός, παρ' ὅλη τὴν οἰκτρὴ κατάσταση τῶν ἐργαζομένων τάξεων. Ἐδῶ βία καὶ βαρβαρότητα. Ἡ πρόοδος, ἡ κοινωνικοποίηση πᾶνε περίπατο, ὁ ἀντικαπιταλισμὸς ἐπίσης, κ' οἱ «σαράντα δίκαιοι» πού θ' ἄπρεπε νὰ ἐμποδίζουν τὸν ὕπνο τῆς ἀντίδρασης, ἀσχολοῦνται ν' ἀποδείξουν πὼς ἡ ἀντίδραση σώζει τὸν πολιτισμό. Καὶ ἀποροῦν: ἐμεῖς ἀντιδραστικοί;